

ТВОРЧА ЗАДАЧА ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ

Основною формою передачі досвіду молодому поколінню, його соціалізації є задачі, в процесі самостійного розв'язування яких у суб'єкта накопичується досвід самостійного пошуку, формуються психічні структури, необхідні для успішної адаптації, ефективної діяльності.

Під задачею, як правило, розуміють задану або сформульовану самостійно проблему, що вимагає від суб'єкта визначених дій або знаходження відповіді на те чи інше запитання, що міститься в умові. Часто задача розглядається як деякий зовнішній чинник, що і зумовлює активність суб'єкта. Задачі являються формою та засобом втілення творчого мисленнєвого процесу, а їх розв'язування – реалізацією творчої діяльності.

На думку С. Л. Рубінштейна, мисленнєва задача – це задача завжди творча, у результаті розв'язання мисленнєвої задачі виникає нове знання, що задовольняє необхідній видозміні ситуації [5, с. 317]. В процесі розв'язування мисленнєвої задачі або проблеми об'єкт, що пізнається, включається в нову систему відношень і завдяки цьому виявляється в новій якості. Все це зразу ж відкриває перспективу чи направленість мислення на пошук і відкриття до цього часу невідомих, але існуючих властивостей об'єкта [2, с. 135]. Саме цей момент дозволяє розглядати процес розв'язування творчої задачі як модель творчої діяльності.

Розв'язування творчої задачі складає для суб'єкта певну складність, вимагає пошуку особливих засобів розв'язування (нових способів, методів). У випадку, коли суб'єкт не має таких готових засобів, він змушений у процесі розв'язування самостійно визначати, проектувати шлях і спосіб знаходження розв'язку.

Взагалі психологічна структура задачі, проблемної ситуації містить три головні компоненти (О. М. Матюшкін, О. К. Тихомиров): а) пізнавальну потребу, яка спонукає людину до інтелектуальної діяльності; б) невідоме знання чи спосіб дії (тобто предмет потреби), які досягається; в) інтелектуальні можливості людини, які включають її творчі здібності та минулий досвід, що наче визначають діапазон виникнення пізнавальної потреби [3, с. 34].

В проблемній ситуації бере свій початок процес мислення, характеристики якого тісно взаємопов'язані з характеристикою самої проблемної ситуації. Проблема задача викликає запитання в силу того, що її елементи представляються не адекватними тим співвідношенням, в яких вони у даній ситуації виступають. У результаті аналізу проблемної ситуації розчленовується дане, відоме і невідоме, шукане. У ході безперервної взаємодії зовнішніх і внутрішніх умов діяльності відбувається (й у мінімальній мірі починає розвиватися) мисленнєвий процес. В процесі такої безперервної взаємодії виникають і формуються все нові проміжні, а потім і кінцеві стани мислення. На різних стадіях процесу мислення невідоме, але поступово прогнозоване індивідом шукане, постає, утворюється, розвивається і фіксується у вигляді дуже нечітких, ніби дифузних, не диз'юнктивних утворень, що під кінець все більше диференціюються й принципово відрізняються від безпосередньо даних проміжних та кінцевих станів, необхідних для зворотних зв'язків [2, с. 109]. З цього моменту починається формулювання задачі, яку ми, таким чином, відрізняємо від самої проблемної ситуації. Задача виступає в тому чи іншому формулюванні, у результаті аналізу, перетворення проблемної ситуації, яка є дещо ширшим поняттям і може містити в собі не одну задачу.

У процесі пошуку рішення задачі суб'єкт оперує не лише засвоєними знаннями і попереднім досвідом, але й видозмінює окремі ознаки понять, розкриває зміст, збагачує їх новими ознаками, змінює і розгортає саму задачу, в значній мірі творить нову інформацію та її активно переробляє. Якщо вдало застосовані процедури і методи пошуку, творчий пошук призводить до розв'язання. Тому велике значення має забезпечення оптимального вибору засобів розв'язування задачі.

У будь-якому разі в процесі розв'язування задачі людина поступово чи стрибкоподібно прогнозує шукане і завдяки цьому формує, шукає, відкриває спосіб розв'язування, який на певній стадії процесу виступає, на її думку, як той, що найбільше підходить.

Творча задача є завжди новою, незнайомою для суб'єкта або містить у собі проблемність, новизну, що зумовлює розумові дії, спеціальний пошук, знаходження нового способу її розв'язування та передбачає варіативність результатів розв'язання.

Розкриваючи особливості творчої задачі, Д. Пойя пише: «Задача, яку ви розв'яжете може бути скромною, але вона кидає виклик вашій допитливості і змушує вас бути винахідливим і, якщо ви

розв'язуєте її власними силами, то ви зможете відчутти напругу розуму, яка веде до відкриття і насолоджуватись радістю перемоги [4, с. 5]. Таким чином, розв'язування творчої задачі повинно призвести до чогось нового, до відкриття.

У психологічній науці на даний момент не існує єдиної загальноприйнятої типології творчих задач. Однак спроби класифікації постійно робляться. Так, Л. Л. Гурова будує свою класифікацію за психолого-педагогічною основою і пов'язує її з характеристикою повноти (неповноти) умов, що представлені в задачі для досягнення мети. О. М. Матюшкін розглядає наступні типи творчих задач: на виявлення невідомих характеристик предмета діяльності, на розробку невідомого способу дії, на визначення нових умов дії, а саме використання деяких об'єктів у нових функціях. На основі діяльнісного підходу до класифікації задач І. П. Калошина пропонує розглядати творчі задачі на розробку невідомих компонентів: предмета діяльності, знарядь діяльності, операцій діяльності, характеристик продукту діяльності та різноманітні види комплексних задач на сумісну розробку всіх вказаних компонентів або декількох з них.

Дані про можливість розвитку творчої діяльності за допомогою спеціальних методів, пов'язаних із розв'язуванням творчих задач відкритого типу (Е. П. Торренс, 1964, 1986; О. М. Дьяченко, 1990; Л. Ф. Обухова та ін.), мають важливе значення для організації навчання з метою формування творчих тенденцій мислення. І хоча цей підхід, заснований на теорії Дж. П. Гілфорда, критикується за неповноту якісної оцінки результатів, разом з тим більшість сучасних дослідників, в тому числі й педагогів, користуються тестами Е. П. Торренса (1974). Аргументом цьому є те, що ймовірність творчої поведінки підвищується саме в нерегламентованих ситуаціях (І. О. Александрова, Н. Е. Філіпова, Ю. Б. Нікітіна, Г. В. Ожиганова, І. В. Тихомирова та ін.) [1].

Варто зазначити, що значимими є умови організації задачної ситуації. Для успішної пізнавальної діяльності важливо правильно поставити задачу. Задача має відповідати завданням навчання, розвитку, особистим інтересам та прагненням суб'єкта, бути у «зоні найближчого розвитку» суб'єкта, тобто враховувати його розумові, вікові, індивідуальні потенції. За цих умов психічний процес пошуків і визначення шуканого, невідомого може стати відповідним етапом розумового розвитку індивіда.

Загалом узагальнені вміння розв'язування задач успішніше формуються за таких способів керівництва, які залишають місце для самостійного аналізу умов задачі, знаходження найбільш доцільних шляхів їх розв'язування. Навчаючись долати труднощі, що виникають при цьому, і вирішуючи протиріччя, суб'єкт оволодіває гнучкими вміннями, які він легко переносить в нові ситуації. Все це сприяє розвитку критичного ставлення до результатів своєї діяльності, прагнення до постійної раціоналізації та вдосконалення об'єктів, що створює сприятливі умови для виявлення, всебічного розвитку творчих здібностей, мислення суб'єкта діяльності.

Наразі найкращим засобом розвитку мисленнєвої діяльності на всіх етапах онтогенезу є евристичні, проблемні, дослідницькі творчі задачі, при розв'язуванні яких суб'єкт не тільки самостійно використовує вже набуті знання, вміння, навички, але й відшуковує новий для них спосіб реалізації. Саме ці задачі можуть стати ефективним розвивальним та діагностичним інструментарієм визначення якісної оцінки творчої мисленнєвої діяльності.

Згідно узагальнених критеріїв, сформованих різними авторами (Дж. П. Гілфорд, О. М. Матюшкін, В.О.Моляко, О. І. Савенков та ін.), основними критеріями оцінки успішності розв'язання задач нами визначено:

- 1) продуктивність (легкість) – фактор, що розкриває швидкість мисленнєвих дій і визначається загальним числом відповідей, ідей (задумів);
- 2) оригінальність – характеризує своєрідність мисленнєвих дій, незвичність підходу до проблеми і визначається числом гіпотез, що рідко пропонуються, незвичним використанням елементів, оригінальністю структури образу. Оригінальність задумів, з'ясовується через зворотно-пропорційний показник частоти повторюваності ідей. При цьому виділяються стереотипні, оригінальні та особливо оригінальні задуми;
- 3) варіативність – частота використання творчих дій мислення (вміння шукати аналоги, комбінувати, реконструювати образи), що відображає творчий пошук. Аналіз творчих дій включає оцінку здатності дітей до цілеспрямованого творчого пошуку;
- 4) гнучкість – відображає здатність пропонувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до інших, використовуючи різноманітні стратегії розв'язування. Цей показник визначається кількістю різних категорій задумів [1].

Аналіз результатів розв'язання творчих задач, розвитку мисленнєвої, творчої діяльності суб'єкта дозволяє оцінити ступінь орієнтовної ієрархічної послідовності її становлення: від простого, репродуктивного, продуктивного до творчого рівня.

Очевидно, що саме творчі задачі, що являють собою форму творчої діяльності, є дійовим методом вивчення та джерелом розвитку творчості, адаптивних здібностей суб'єкта.

Перспективою подальших досліджень є вивчення успішності розв'язування творчих задач на різних вікових етапах онтогенезу та у різних сферах діяльності.

Література

1. Біла І. М. Психологія творчого конструювання в дошкільному віці: монографія / І. М. Біла. – К.: Веселка, 2011. – с. 431.
2. Брушлинский А. В. Мышление и прогнозирование: (Логико-психологический анализ) / А. В. Брушлинский – М.: Мысль, 1979. – 230 с.
3. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин – М.: Педагогика, 1972. – 168 с.
4. Пойа Д. Как решить задачу / Д. Пойа – М.: Учпедгиз, 1961. – 207 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – СПб.: Питер, 2001. – 720 с.